

Tampere

Tahmelan lähteen ympäristön maankäyttö

Vapriikin valokuva-arkisto, kuvaaja E.M. Staf | 1937

Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikkö, kuvaaja Jari Heiskanen 9.4.2006

Jari Heiskanen
Pirkanmaan maakuntamuseo
Kulttuuriympäristöyksikkö
2006

PIRKANMAAN MAAKUNTAMUSEO

TAHMELAN LÄHTEEN YMPÄRISTÖN MAANKÄYTTÖ

1. Johdanto	2
2. Tahmelan lähde	2
3. Tahmelan lähteen nimet	2
4. Lähde ja kiinteä muinaisjäännös	3
5. Lähteen historiallinen maisema ja vesimäärä	4
6. Tahmelan asutuksen alku	5
7. Tahmelan lähteen rakennettu historia vuosina 1870-1970	5
8. Vesilaitoksesta Lorisevan puistoksi	6
9. Tahmelan lähteen tunnetut historialliset rakenteet	7
10. Nykytilan kuvaus	8
11. Lähteen vesi ja historialliset muutokset 1970 – 2006	9
12. Kulttuurihistorialliset arvot	9

Liitteet

Kartta: Tahmelan lähteen historiallisia rakenteita

Kartta: Ote Tampereen kaupungin yhteisjohtokartasta (YJK)

Valokuvaliite: Tahmelan lähde valokuvissa

Kartta: Tahmelan lähteen alueen ajantasa-asemakaavakartta ja lähteen historialliset rakenteet

1. Johdanto

Pirkanmaan maakuntamuseon Kulttuuriympäristöyksikkö selvitti 31.3. – 13.4.2006 Tahmelan lähteen käyttö- ja rakennettua historiaa. Toimeksiantajana ja tilaajana oli Tampereen kaupunki, ja työ liittyy kaupungin tutkimuksiin ja toimenpiteisiin lähteen veden parantamiseksi. Selvitystä edellytettiin, koska kohde on luokiteltu muinaismuistolain rauhoittamaksi kiinteäksi muinaisjäännökseksi. Kiinteän muinaisjäännöksen suoja-alue on viisi metriä, joskin työssä on huomioitu hieman laajempi alue. Työn teki yksikön palkkaama FM, tutkija Jari Heiskanen. Lähteenä käytettiin Tampereen kaupungin arkistoja, joskin pääosa tiedoista perustuu kirjallisuuteen, lehtiartikkeleihin ja valokuvamateriaaliin. Työn tarkoituksena oli selvittää lähteen käyttöhistoriaa ja siihen liittyneiden rakennusten määrää ja sijaintia. Paikkatietoja on haettu yhdistelemällä kartta-, valokuva ja muistelmatietoja. Sijaintitietoja ei voi pitää täysin tarkkoina, mutta ne antavat riittävät suuntaviivat maakäytön suunnittelun pohjaksi.

2. Tahmelan lähde

Tahmelan lähde sijaitsee Tampereen kaupungissa, Tahmelan kaupunginosassa. Lähde on osa Lorisevanpuistoa. Lähteen nykyiset mitat ovat n. 28 x 44 metriä, ja se on omalla tontilla (387-600-2-359). Lähteen tontin kaakkois- ja luoteispuolella on tontti 2-324. Lisäksi etelä- ja lounaispuolella ovat rantaan ulottuvat tontit (2-352 ja 2-452). Yhdessä nämä tontit muodostavat Lorisevanpuiston alueen. Tässä raportissa käsiteltävät ihmisen historiallisen rakennustoiminnan mahdolliset jäljet rajoittuvat lähteen tontille ja viereiselle (2-324) tontille.

Lähteen tontin virallinen nimi on Valtakunnantie ja puistoalue, mikä viittaa ennen toista maailmansotaa syntyneeseen suunnitelmaan, joka oli vahvasti vireillä 1950- ja 60-luvuilla. Kyse oli Helsinki-Vaasa -tiestä ja erityisesti Tampereen osuuteen siinä. Valtakunnantie, tai Tampereella Pyynikin moottoritie, olisi linjattu kulkemaan Pyynikin harjun läpi ja Pispalan etelärantaa pitkin. Ajatus aiheutti vastarintaa, minkä seurauksena tie siirtyi lopulta harjun toiselle puolelle, Näsijärven rantaan. Paasikiventie valmistui vuonna 1977. Lähteen ohitse kulkevan Tahmelan viertotien nimi oli aikaisemmin Tahmelan valtatie (1978). Suurten suunnitelmien aikaan kartassa luki tien kohdalla Valtakunnantie, ja ennen sotia tien nimi oli Tahmelantie. Pispalaan jäi muistoksi suuresta tiesuunnitelmasta Tahmelan lähteen tontin nimi.

3. Tahmelan lähteen nimet

Yleisin käytössä oleva nimi, Tahmelan lähde, tulee paikkakunnan nimestä, joka taas pohjautuu alueen ensimmäisen asukkaan sukunimeen 1870-luvulta. Tätä ennen lähdeä on kutsuttu vastaavasti Pispalan lähteeksi (Carlsson 1865) tai kokoon viitaten Isolähteeksi. Jälkimmäinen viittaa myös siihen, että lähteitä oli alueella useampia. Tahmela-nimi vakiintui ensin koko ympäristölle, lähteen nimeksi Tahmela tuli vasta myöhemmin. Isolähde-nimeä käytetään ainakin v. 1915 tehdyssä kartassa. Nykykartassa Isolähteenkatu on lähteen länsipuolella rantaan johtava tie, joskin 1930-luvulla se on merkitty karttoihin nimellä Suomaantie ja 1950-luvulla Umpiperä. Tahmelan lähde -nimi esiintyy Voionmaan vuonna 1929 julkaistussa Tampereen historiassa. Samanaikainen (1934) Pirkkalan historia käyttää termiä Tahmelan eli Pispalan lähde. Samassa yhteydessä mainitaan lähellä olevista pienemmistä lähteistä. Nimen käyttö on nähtävästi vaihdellut käyttäjästä riippuen. Neljäs nimi on ilmeisesti enemmän kansansuussa elänyt loriseva, joka on siirtynyt myös nykyisen puiston nimeksi. Nimellä viitataan laskuojan tuottamaan ääneen. Nimi on ollut käytössä 1900-luvun alkupuolella, mutta sen tarkkaa syntyhistoriaa ei tunneta. Mahdollisesti se on ollut käytössä lasten keskuudessa, jotka rakensivat laskuojaan leikkimyllyjä, jotka pitivät lorisevaa ääntä.

4. Lähde ja kiinteä muinaisjäännös

Lähteen pinta on 80,90 metriä merenpinnan yläpuolella. Pyhäjärveen nähden se on neljä metriä korkeammalla kuin järven pinnan keskiarvo 76,90. Matkaa Pyhäjärven rantaan on noin 200 metriä. Maaperän rakenne on alavalla ranta-alueella savea ja hietaa, eli se on vanhaa järvenpohjaa. Pohjoispuolella nouseva jyrkkäpiirteinen harju koostuu sorasta ja hiekasta. Lähde sijaitsee näiden kahden maaperän rajapinnassa. Osa vedestä tulee Näsijärvestä lähteeseen soraharjun läpi, minkä jälkeen rannan vettä huonommin läpäisevä savikerros pysäyttää sen ja nostaa veden rajapinnassa lähteeksi.

Tahmelan lähteeltä ylös harjun päälle on matkaa noin 240 metriä, mutta nousua tällä matkalla on yli 80 metriä. Harju on muodostunut jääkauden vaikutuksesta. Tampereen seudulla jääkausi päättyi noin 9000 eaa. Lähteen syntyvaihetta ei ole tiettävästi ajoitettu tarkkaan, mutta asiaa voidaan arvioida mm. muinaisen Itämeren rantakorkeuksien avulla. Mannerjään sulaminen synnytti ns. Yoldia-meren (ennen 8700 eaa kalibroituina kalenterivuosina, rantalinja n. 120-160 m mpy Tampereen seudulla). Sitä seurasi Ancylyus-järvi (noin 8700-7000 eaa), jonka rantojen korkeus oli alkuvaiheessa n. 120/115-110 m mpy Tampereen seudulla. Ancylyus-järven loppuvaiheessa n. 7000-6500 eaa muodostuivat Näsijärvi ja Pyhäjärvi itsenäisiksi vesistöiksi. Näsijärven laskusuunta oli alkujaan pohjoiseen. Maan kohoaminen käänsi valumasuunnan vähitellen etelään, jonka seurauksena Tammerkoski puhkaisi reittinsä harjun läpi n. 5800-4200 eaa.

Lähteen ikää voi tarkastella myös asutuksen merkkien perusteella. Lähteen läheisyydessä sijaitseva kivikautinen asuinpaikka Pispä 1 on 90-95 metriä merenpinnan yläpuolella. Pispä on löytöjen perusteella esikeraaminen (mesoliittinen). Pyhäjärven pohjoispäässä olevat tunnetut kivikautiset asuinpaikat mm. Lehtisaari, Isosaari ja Katajisto 1 sijoittuvat korkeudeltaan 78 - 82 metrin välille. Tahmelan lähteen nykyinen pinta on 80,90 metriä mpy. Asuinpaikkojen korkeuden perusteella voidaan olettaa Tahmelan lähteen olleen kuivalla maalla tai rantaviivan tuntumassa jo kivikaudella, mahdollisesti Ancylyus-vaiheen loppupuolella. Tämä ajoitus on kuitenkin arvio ja perustuu maaston korkeuslukujen vertailuun.

Tiedot lähteen uhrikäytöstä ovat niukkoja. Tahmelan lähde on perimätiedon mukaan ollut uhrilähde, kuten koko Pyynikki on ollut pyhä lehto eli ”pyhäetty metsä”. Näin kuvailtiin lähdettä ensimmäisessä arkeologisessa inventointikertomuksessa vuonna 1971. Tässä yhteydessä mainittiin jo lähteen olevan saastunut. Tarkempia tietoja saastumisen luonteesta ei mainittu. Muinaisjäännökseksi lähde rekisteröitiin ensimmäisen kerran vuonna 1972, jolloin arkeologit tarkastivat paikan. Rekisteröinnin ohella lähde suojeltiin. Pirkanmaan kiinteät muinaisjäännökset määrittää paikan ”kultti- ja tarinapaikat, rautakautinen?” -määreellä. Paikalta ei ole tehty arkeologisia tutkimuksia eikä kulttikäyttöön viittaavia löytöjä. Pispalan ja Hyhkyn alueelta tunnetaan esihistorialliseen toimintaan viittaavia arkeologisia irtolöytöjä selä kivi- että rautakaudelta. Vuonna 1994 tehdyssä muinaisjäännösinventoinnissa lähde on yhtenä kohteena. Veden mainitaan tällöin olevan hyvin sameaa. Inventoijan mukaan ympäröivä puisto antaa mahdollisuuden nähdä lähde ja sen ympäristö melko samanlaisena kuin ne olivat silloin kuin lähteeseen uhrattiin.

Perimätiedon lähdettä tai alkuperää ei tässä selvityksessä löydetty. Vanhat alue- ja pitäjänkuvaukset mm. P.A. Gadd (1789) Daniel Hall (1783), Wilhelm Carlsson (1865) ja A.O. Heikel (1882), eivät vahvista uhrilähdeasiaa. Ensimmäisen arkeologisen inventoinnin viitteenä käytetty Jaakkolan Pirkalan historia (1934) ei kerro uhrilähteestä. Väinö Voionmaa mainitsee Tampereen historiassa (1929) Tahmelan lähteen kirjoittaessaan muinaisen uskonnon ja yhteiskuntaelämän muistoista. Hänen kertomansa mukaan erikoisia uhri- ja palvontapaikkoja ovat olleet harjurikkaalle

maakunnalle ominaiset suuret lähteet, joista hän mainitsee Tahmelan lähteen, Ylöjärven Keijärven Saurion sekä Pengon Saunin. Voionmaan käsittelyn perusteella Tahmelan lähteen tulkitseminen uhrilähteeksi ei ole uskottava. Lähteeseen liittyvä mahdollinen perimätieto tulisikin tutkia tarkemmin.

5. Lähteen historiallinen maisema ja vesimäärä

Tahmelan lähde kuului Pispalan kylän Pispan talolle. Vanhimpia Pispalan lähteisiin liittyviä tietoja on 1540-luvulta, jolloin Pispalassa sattui maanvyöry, joka johtui harjun alitse suodattuvasta vedestä. Daniel Hall toimi maanmittarina Tampereen ympäristössä 1760-80-luvuilla, piirtäen tällöin mm. Pispalan ja Provastin alueesta kartan. Vaikka kartta käsittää koko harjun alueen, ei siihen ole merkitty Tahmelan lähdeä. Kartassa näkyy kyllä laskuoja, mutta itse lähde jää savipohjaisten rantaniittyjen pohjoispuolelle. Lähteen ympäristö oli syrjäinen. Asutus ja pellot olivat keskittyneet sen länsipuolelle, Vaakkolammen ja Tohloppijärven alavien savimaiden yhteyteen. Tahmelan lähteen suunnassa oli vain Pyhäjärven rantaan jäävä kapea rantakaistale, joka tähän aikaan oli pääosin niittynä. Peltoa oli raivattu vasta pieniä kappaleita mm. Ansionmäen rinteeseen. Yhtenäiset pellot sijaitsivat lähteen länsipuolella, Pispan ja Provastin talojen yhteydessä.

Kartta, Daniel Hall, 1783. Tahmelan lähde sijaitsee kartan keskiosassa, vihreällä merkittyjen niittyjen pohjoispuolella. Pellot on merkitty rantavyöhykkeelle viivarajauksella. Lähteeltä lähtevä laskuoja näkyy hyvin kartassa. Pispän ja Provastin asuintontit ovat kartan oikeassa yläkulmassa. Talojen pellot jäävät pääosin länsipuolelle.

Veden tulo lähteeseen oli runsasta. Pastori Wilhelm Carlssonin 1860-luvulla tekemässä Pirkkalan pitäjänkertomuksessa kerrotaan Pispalan lähteen pois juoksevan veden määrän olleen aikaisemmin 18 000 tynnyriä (tynnyri=146,5 litraa) vuorokaudessa. Vettä tuli lähteeseen kolmesta eri silmästä ja suonesta. Carlsson käytti tämän tiedon lähteenä vanhempaa, 1780-luvulla painettua Daniel Hall'in tekemää pitäjätutkimusta. Näistä luvuista laskettuna lähteestä purkautui tällöin (1780-luvulla) sekunnissa noin 30 litraa vettä. Nykyinen virtaama vastaavassa ajassa on arvioitu 5-10 litraan. Tarkemmin ajoittamaton kuvaus mainitsee laskuojan leveydeksi kaksi metriä. Lähteen koosta ei löytynyt tietoja. Isojakokartan perusteella lähteestä saattoi lähteä kaksi laskuojaa, jotka yhtyivät nopeasti yhdeksi laskuojaksi.

Vaikka ympäristön kylien talojen maille nousi asutusta, Pispalassa ja Tahmelassa säilyi lähteen eteläpuolella oleva alava ranta-alue pääosin avoimena maisemana aina 1950-luvulle saakka. Tahmelan lähde sijaitsi Pispalan harjun juurella, alavan rantapellon pohjoislaidalla. Tahmelantien rakentaminen ja myöhemmin leventäminen on jyrkentänyt maisemaa huomattavasti ja lähde on nykyisin jäänyt suurelta osin Tahmelantien tukimuurin ja suurten lehtipuiden varjoon.

6. Tahmelan asutuksen alku

Ensimmäinen tunnettu historiallisen ajan asutus Tahmelan lähteen ympäristössä on vuodelta 1870, jolloin alueen omistajan, Pispän talon, jyvärenki Heikki Tahmela rakensi alueelle torppansa. Rakennus sijaitsi lähteen itäpuolella, Selininkatu 3:n kohdalla. Heikki Tahmelan torpan vuokrasopimus purettiin levottoman elämän vuoksi vuonna 1890. Uudeksi vuokralaiseksi tuli vuonna 1893 Frans Selin, joka kunnosti rakennuksen. Selinin aika jäi lyhyeksi, päättyen jo vuonna 1901. Ainoastaan nimi jäi muistoksi. Seuraava vuokralainen oli latvialainen Peter Sladey, joka perusti paikalle puutarhan.

7. Tahmelan lähteen rakennettu historia vuosina 1870-1970

Tahmelan lähteenä nykyisin tunnetun lähteen tuotannollinen hyödyntäminen alkoi tamperelaisen leipurin C.G. Tallqvistin toimesta noin v. 1870. Hän vuokrasi Juho Pispalta lähteen ja rakennutti jauhatusta varten myllyn sekä myllypirtin lähteen laskuojan äärelle. Vesivoima ei kuitenkaan riittänyt myllyn pyörittämiseen, vaan Tallqvist luopui myllynpidosta ja rakennus rappeutui. Myllypirtti siirrettiin asuinrakennuksen pohjaksi Simolan alueelle. Seuraava yrittäjä oli August Koivunen (1860-1938), joka teki vuonna 1891 sopimuksen Isolähteen vuokraamisesta. Koivunen rakensi lähteen eteläreunalle padon, jolloin hän sai nostettua putouskorkeuden n. 2,6 metriin. Patoamisesta huolimatta vesivoima ei riittänyt myllyn pyörittämiseen. Seuraava yritys oli tilkkeet, joita Koivunen teki puuvillapaalien kangaspäällyksistä. Nyt puron virtaus riitti, mutta hankkeen kaatoi yritys laajentaa tuotantoa Turkuun. Tätä seurannut suutarin tikkunaulojen tekeminen koivusta päättyi myös huonoon menekkiin. Koivunen teki lisäksi lyhyen kokeilun kalankasvatuksesta lähteessä. Seuraavaksi Koivunen vuokrasi tehtaan virolais-saksalaiselle miehelle, jonka tarkoitus oli valmistaa viiloja. Sivutyönä viilamestarilta syntyi myös kahden markan rahoja, minkä seurauksena esivalta järjesti mestarille uudet tilat seuraavaksi kahdeksi vuodeksi.

Ajatus lähteen veden nostamisesta ylös harjulle esitettiin vuosina 1896-97. Arvioitiin, että lähteen ylimenoveden voima ei riittäisi nostamaan vettä ylös harjulle. Vuoden 1905 tienoilla Koivunen

päätti kokeilla veden nostamista. Ylös harjulle rakennettiin 3 kuution rautabetoninen säiliö. Pumppu sovitettiin myllyn vesirataan kampeen. Tulos oli epäilyksistä huolimatta onnistunut. Vettä nousi harjulle, joskin vain 4 litran minuuttivauhtia. Hyvän alun jälkeen Koivusen lupaava yritys jäi häneltä kesken. Jo vuonna 1907 Koivunen joutui takausten vuoksi myymään talonsa kaupungista ja Tahmelan lähteen vesijohtolaitoksen. Uudeksi omistajaksi tuli kauppias Ahlstedt. Nopeasti toiminta muuttui osuuskunnaksi, jonka nimeksi tuli Pispalan Vesijohto-osuuskunta. Se oli vastaavista osuuskunnista Suomen ensimmäinen ja samalla suurin. Osuuskunnan aikana toimintaa kehitettiin ja vesipyörästä siirryttiin höyryvoiman kautta sähköpumppuihin. Harjun säiliötä laajennettiin ja pumppulaitos siirtyi myös myllystä pohjoisrannalle rakennettuun rakennukseen. Vesisäiliön kuutiomaisen ulkoasun suunnitteli rakennusmestari Egetius Salo. Pumppurakennus rakennettiin tiilirakenteiseksi todennäköisesti 1920-luvulla ja sitä korotettiin 1950-luvulla. Tahmelan lähteen vesilaitoksella ehti olla 1950-luvun puoliväliin mennessä 9 pumppua.

8. Vesilaitoksesta Lorisevan puistoksi

Vesijohtolaitoksen siirtoa kaupungille suunniteltiin jo 1950-luvulla. Päätös kaupasta tehtiin vuonna 1962, jonka jälkeen lähde ympäristöineen pakkolunastettiin Pispalan perikunnalta. Lähdettä ei missään vaiheessa myyty Pispalan talosta yrittäjille tai osuuskunnalle, vaan se säilyi vuokramaana. Lunastuksessa lähteen maapohja luokiteltiin joutomaaksi. Viimeiset pumppaukset lähteestä tehtiin vuonna 1966 tai 1970. Sadan vuoden aktiivisen käytön jälkeen lähde jäi pois käytöstä. Eteläpuolen avoin peltomaisema ja lähteen ympäristö alkoivat kasvaa umpeen. Lähdettä käytettiin pienimuotoisena ja epävirallisena metalliromun, hetekoiden ja polkupyörien, säilytyspaikkana. Kasvillisuus oli vähitellen lisääntynyt vesilaitoksen viimeisinä vuosina. Kaupungin oston aikaan lähteen ympäristö oli jo rehevä. Tällöin lähteen ympäristöä kuvattiin vehreäksi, jossa oli mm. tervaleppiä, rantalehmus, kuusia, koivuja, tuomia ja seljapensaita. Kasvillisuus oli vallannut etupäässä pohjoisrannan, eteläreuna oli vielä avointa aluetta. Samoihin aikoihin keskustelua herätti Pispalan asemakaava, jonka yhteydessä keskusteltiin myös lähteen ympäristöstä. Pispalan Moreeni teki puheiden lisäksi anomuksen lähteen kaunistamisesta. Kaupunki teki 1970-luvulla lähteen ympärille puistosuunnitelman, johon kuului istutuksia ja puistokäytäviä. Näistä ovat toteutuneet lähinnä puistokäytävät. Lähde myös ruopattiin jo 1970-luvulla. Viime vuosina on käyty keskustelua lähteen veden likaisesta väristä ja laadusta. Vettä on tutkittu, mutta selitystä veden laadun muuttumiselle tai keinoja tilanteen korjaamiseksi ei ole toistaiseksi löydetty.

Nykyisin Tahmelan lähde on osa Lorisevanpuistoa, joka ulottuu Tahmelan viertotiestä Pyhäjärven rantaan. Lorisevanpuisto esiintyy mm. vuoden 1978 asemakaavassa, joskin eteläpuolella olevat puistotiet ja kenttä ovat olleet olemassa jo 1950-luvun lopulta. Lähteen eteläpuolelle rakennettiin vuosina 1979-1980 kevyen liikenteen väylä, lisäksi rakennettiin laskuojaan yli silta. Lisäksi lähteelle tehtiin rantakiveys ja multa. Käytävissä on mursketta ja kivituhkaa. Näinä vuosina lähdettä ruopattiin ensimmäisen kerran. Pohjoispuolen kevyen liikenteen väylä rakennettiin vuonna 1993. Väylät kiertävät lähteen ja ovat suurelta osin kiinteän muinaisjäännöksen 5 metrin suoja-alueen sisäpuolella. Pohjoispuolen väylän alle tuli sähköjohtojen lisäksi sadevesiviemäri. Lähteen eteläpuolen kevyen liikenteen väylän alla on samoin puiston valaistuksen vaatimia sähköjohtoja. Lähteen eteläpuolen patovallin betonirakenteet uusittiin vuonna 1994. Samana vuonna uusittiin lähteen ruoppaus. Tällöin käytetty kone oli lähteen kaakkoiskulmalla, jolloin pengeri muutti hiukan muotoaan siltä kohtaa. Tahmelan viertotietä on korjattu viimeksi 2000-luvun alkupuolella, jolloin risteystä tasattiin ja tietä levennettiin. Kaikki edellä mainitut toimenpiteet ovat luonnollisesti muuttaneet lähteen ympäristöä. Näiden lisäksi vesilaitokseen liittynyt vesisäiliö on purettu ja paikalla on Vesisäiliömäen puisto/leikkikenttä.

9. Tahmelan lähteen tunnetut historialliset rakenteet

Nykyisin Tahmelan lähteen välittömässä läheisyydessä ei ole rakennuksia. Lähteen aktiivisella ajalla, 1870-luvulta aina 1960-luvulle, lähteen ympärille rakennettiin toiminnan vaatimia rakenteita. Jos sivuutetaan Pispán talon rakennelmat, jotka olivat lähinnä laskuojan varrella, ensimmäisenä lähteen tuntumassa olevana rakennuksena voidaan pitää 1870-luvulla rakennettua myllyrakennusta, joka varsin pian, lyhyeksi jääneen toiminnan päätyttyä, purettiin ja siirrettiin pois. Sen tarkkaa paikkaa ei tunneta. Koivusen toimesta paikalle rakennettiin 1890-luvulla uusi myllyrakennus, joka toimi myllynä, tilketehtaana ym. Rannalla, lähellä myllyä oli 1900-luvun vaihteessa lisäksi latomainen rakennus.

Myllyrakennuksen lisäksi Koivunen rakensi lähteen länsipuolelle asuinrakennuksen, jota myöhemmin laajennettiin pohjoispäästä lasikuistilla. Siihen kuului ainakin kaksi talousrakennusta, jotka sijaitsivat lähellä lähteen rantaa. Lisäksi asuinrakennuksen länsipuolella oli pieni rakennus, jonka voisi olettaa ulkorakennukseksi. Talousrakennuksissa on ilmeisesti luonnonkivisokkeli, asuinrakennuksessa oli tiilirakenteiset pylväät perustuksena.

Vesijohtolaitoksen aikana pohjoisrannalla oli tiilinen, kuutionmuotoinen ja telttakattoinen pumppuhuone, joka tyylistä päätellen oli rakennettu 1920-luvulla ja korotettu 1940- ja 50-luvun vaihteessa kolmikerroksiseksi. Ennen pumppurakennusta paikalla oli rannassa pieni kolmiomainen suojakatos suojaamassa mahdollisesti lähdeä tai vesisuonta. Pumppurakennukseen pääsi korotuksen jälkeen suoraan Tahmelan viertotien tasalta. Pumppuhuoneen itäpuolella, hiukan ylempänä, oli lisäksi pieni mökkimäinen asuinrakennus, jonka kerrotaan toimineen Pispalan vesijohto-osuuskunnan ensimmäisen koneenhoitajan Niemisen asuntona. Mökin rakennusaika oli ilmeisesti vuoden 1907 jälkeen, joskin rakennus voi olla tätä vanhempi.

Asutusta tuli vähitellen lähteen pohjoispuolelle, mm. pumppurakennuksen luoteispuolella oli 1920-luvulla rakennettu asuinrakennus. Eteläreunan padon betonirakenteet uusittiin vuonna 1994. Tällöin purettiin osa vanhoista sammaloituneista betonirakenteista. Näiden purettujen betonirakenteiden tarkka ikä ei ole tiedossa. Osa vanhasta betonirakenteesta on säilynyt laskuojan pohjoispuolella. Betonirakenteiden lisäksi eteläpuolen patomuurin tukemiseen oli käytetty puurakenteita. Tästä rakenteesta on säilynyt pieniä osia lähteen eteläsivulla. Pohjoispuolen rinteessä, Vesilaitokseen liittynyt, harjulla ollut vesisäiliö purettiin osuuskunnan myymisen jälkeen. Lähteen eteläkulmalla oli vuonna 1930 rakennus, josta ei löytynyt tietoja. Pääosa mainituista rakennuksista oli olemassa vuonna 1930.

Lähteestä lähtevässä laskuojassa on tapahtunut myös muutoksia. Vanhin patoamisen jälkeen tunnettu laskuoja oli nykyisen laskuojan eteläpuolella. Lisäksi lähteen kaakkoiskulman rantaviiva oli lähteensilmän tai vesisuonen purkausaukon vaikutuksesta erilainen kuin nykyinen. Suurin muutos on ollut lähteestä lähtevän laskuojan paikan siirtyminen. Vielä vuonna 1930 se lähti nykyisen laskuojan eteläpuolelta. Vuoden 1950 peruskartassa laskuoja on siirtynyt vielä enemmän etelään. Vuoden 1958-60 kartassa ovat nykyinen ja aivan eteläpäässä ollut laskuoja näkyvissä. Ilmeisesti eteläinen laskuoja on tukittu kaupungin omistuksen aikana. Nykyinen laskuoja on syntynyt ilmeisesti vasta 1950-luvulla, jos karttojen antamiin tietoihin on luottaminen.

Pispalan asemakartta 1936. Vesisäiliön tontti näkyy Harjutien varrella

Vanhoja rakenteita on säilynyt äärimmäisen vähän. Lähteen eteläreunalla on vähän vanhaa betonirakennetta ja puisen tukirakenteen lankkuja. Pumppuhuoneen ja sen länsipuolella olleen asuinrakennuksen kohdalla on vähäisiä betonikappaleita. Koivusen asuinrakennuksen kohdalla on joitakin rakennusjäänteitä. Niiden eteläpuolella on neljä vanhaa omenapuuta.

10. Nykytilan kuvaus.

Huhtikuun alkupuolella 2006 lähteen vesi oli keltaisenruskeaa ja paikalla oli useita kymmeniä sorsia. Lunta oli vielä runsaasti maastossa, mikä vaikeutti havaintojen tekoa. Lähteen rannat ovat pulterikiveä, eteläreunalla on matala betonivalli ja laskuojan alku, joka on samaa materiaalia. Lähteen ympäri kiertää tiiviisti kevyen liikenteen väylä, pohjoisosa on rakennettu vuonna 1994, eteläpuolen on hiukan vanhempi. Väyliä alle on upotettu puiston valaistuksen sähköjohtoja ja sadevesiviemäri. Lähteen ympäri kiertää osittain ruskean värinen puinen aita. Laskuojan yli menee puinen silta. Lähteen ympärillä on runsaasti lehtipuita sisältävä metsikkö, joka jatkuu laskuojan varrella rantaan saakka. Tämä vahvistaa umpeenkasvamisen kuvaa. Lähteen historiallisen käytön merkittäviä jälkiä ei havaittu. Ainoastaan pohjoisrannan rinteessä on kaksi matalaa betonipylvästä, jotka saattavat liittyä pumppurakennukseen. Luoteiskulmalla on muutama omenapuu, jotka ovat liittyneet paikalla olleeseen Koivusen rakennuttamaan asuinrakennukseen. Niiden tuntumassa on mahdollisesti rakennuskiven jäänteitä. Eteläreunalla on vanhan patovallin puisia jäänteitä. Historian unohtaen nykymaisema näyttää kymmenine sorsineen puistolammelta, jota ympäröi lehtomainen, rehevä metsikkö, joka ulottuu lammelta laskuojan varrella aina Pyhäjärveen saakka. Laskuojan varrella on mahdollisesti pieni lähteensilmä.

Veden pinta näyttäisi nykyään olevan alempana kuin aikaisemmin. Tähän on vaikuttanut myös maapinnan nousu lähteen ympärillä. Tahmelantien rakentaminen ja korjaaminen sekä puistokäytävien rakentaminen on muuttanut maapinnan korkeutta. Erityisesti tämä näkyy lähteen pohjoispuolen rinteessä, joka on jossain määrin täyttynyt ja jyrkentynt. Lähteen nykyinen muoto

on suurelta osin 1890-luvulta, jolloin lähde padottiin. Pieniä muutoksia on mm. kaakkoiskulman muoto, joka aikaisemmin oli rinnettä kohti kapeneva. Ilmeisesti pohjukassa oli suoni, joka toi vettä lähteeseen. Lähteen luonnontilasta ei ole löydetty tarkkoja mittoja. 1940- ja 60-luvulla lähteen kooksi ilmoitetaan 25x50 metriä. Nykymitat ovat 28 x 44 metriä.

Selvitykseen ei ole sisällytetty arkeologista maastoinventointia. Huhtikuussa 2006 tehdyn käynnin aikaan maastossa oli vielä runsaasti lunta. Käynnin tarkoituksena oli vain lähteen yleistilan havainnoiminen. Rakenteita ei etsitty tai yritetty paikantaa maastoon. Pintapuolisista havainnoista mainitaan edellä.

11. Lähteen vesi ja historialliset muutokset 1970 – 2006

Seuraavassa on esitelty muutoksia, joita on tapahtunut lähteellä ja sen ympäristössä vuoden 1970 jälkeen. Tulkinta niiden roolista veden likaantumisessa ei kuulu rakennetun kulttuurimaiseman rakenteita kartoittavan raportin piiriin. Nykyisen ongelmat alkoivat lähteen käytön päättyessä 1960- ja 70-luvun vaihteessa. Vesilaitoksen aikana vesiallas pidettiin puhtaana roskista ja vesilinnut pyrittiin pitämään ulkopuolella. Lähde myös puhdistettiin käsityönä vuosittain. Ympäristön kasvillisuus oli kyllä jo alkanut rehevöityä vesilaitoksen viimeisinä vuosina. Vesilaitostoiminnan jälkeen on lähiympäristö ja koko Tahmela/Pispala kokenut suuria muutoksia. Lähteen ympäristö tuli osaksi Lorisevanpuistoa. Lähteen rakennuskanta purettiin ja lähteen ympärille rakennettiin asteittain kevyen liikenteen väylät. Lähde on lisäksi kaksi kertaa ruopattu, 1970-luvulla ja vuonna 1994. Molempia ruoppauksia on syytetty lähteen veden tuhoamisesta. Lähteen lisäksi koko harju on ollut raskaan rakentamisen kohteena 1970-luvun jälkeen. Koska osa lähteen vedestä tulee harjun läpi Näsijärvestä, on viime vuosikymmenten rakentaminen vaikuttanut varmasti myös vesisuonten liikkeisiin. Rakentaminen koskee sekä Pispalan harjun etelä- että pohjoisrinnettä, jossa on mm. 1970-luvulla rakennettu Paasikiventie. Viimeisissä tutkimuksissa vedestä on löytynyt myös fosfaatteja siinä määrin, että nykyinen sorsien määrä ei sitä selitä. Lähimmät viemärit ovat Tahmelan viertotien alla. Kannaksentien ja Viertotien risteystä korjattiin vuonna 2002.

12. Kulttuurihistorialliset arvot

Tahmelan lähteellä on ollut monipuolinen käyttöhistoria historiallisella ajalla. Se liittyy vahvasti Tampereen asutukseen, kehitykseen ja teollistumiseen. Taustalla on lisäksi mahdollinen käyttö uhrilähteenä esihistoriallisella ajalla. Historiallisen ajan vanhimpana käyttönä voidaan pitää vedenottoa. Pienimuotoisen teollisuuden ja myöhemmin mekaanisen vedenoton ympäristönä lähde oli 1870-luvulta aina 1960-luvun loppupuolelle. Tämän jälkeen se on ollut osa Lorisevanpuistoa.

Nykyinen maisema kuuluu osana suunniteltuun puistomiljööseen, ja sitä on rakennettu 1970-luvulta alkaen. Nykykäyttö on maiseman hallitseva elementti. Puistoaikana on purettu tai korjattu lähes kaikki merkit puistoa edeltävästä rakennetusta ympäristöstä. Paikan vahva historia on luettavissa enää kirjallisuudesta.

Tahmelan lähteen historiallisen ajan tuotannollisesta toiminnasta, joka alkoi 1870-luvulla ja kesti noin sata vuotta, ei ole säilynyt näkyviä rakenteita. Nykyiset rakenteet, puistokäytävät ja patorakennelmat ovat 1970- ja 1990-luvulta. Nämä toimenpiteet ovat suuressa määrin muokanneet lähteen reuna-alueita. Lähteen nykyistä pengerryttä, kivettyä ja osin betonoitua rantaviivaa ei voitane pitää luonnontilaisena, vaan se on syntynyt ihmisen toiminnan seurauksena vuosina 1870-2006. Perimätieto, jonka perusteella lähde on suojeltu uhrilähteenä, jäi tässä ajassa löytämättä. Perimätiedon alkuperän selvittäminen ei myöskään sisältynyt tämän raportin kartoituksen piiriin.

Lähteen käyttötapa ja ympäristö ovat muuttunut 1960-luvun jälkeen. Tämä kulttuuri- ja talousmiljöö on nykyisin tuhoutunut. Nykyinen käyttö ja rakenteet ovat osa puistomiljöötä, jonka pohjalta asiaa tulisi ehkä enemmänkin arvioida. Nyt kysymys on suurelta osin esteettinen eikä niinkään historiallinen. Veden puhtaudella oli suuri merkitys vesilaitoksen aikana. Nykyinen käyttö puisto- ja sorsalampena on jotain muuta. Historiallisten rakenteiden lisäksi lähteen luontainen rakenne on myös vaurioitunut. Lähtökohdat ovat muuttuneet olennaisesti. Onkin aiheellista miettiä, onko vaatimus puhtaasta vedestä liian paljon ristiriidassa nykykäytön suhteen. Ennallistaminen tai veden puhtauden ratkaiseva muuttaminen saattaa olla hankala toteuttaa enää tässä vaiheessa.

Lähdeluettelo

Kirjallisuus:

- Heikel A. O. Pirkkalan kihlakunnan muinaisjäännöksistä, 1882.
 Carlsson Wilhelm, Pitäjänkertomuksia I, Historiallinen ja maantieteellinen kertomus Pirkkalan pitäjästä, Helsinki 1869. Uusintapainos ja tutkielma Pirkkalan historioista, Horsma-aho Olavi, Kaustinen 2000.
 Gadd P. A. Satakunnan kihlakuntain pohjoisosan taloudellinen kuvaus yritys, 1946. Alkuperäinen teos 1789.
 Hall Daniel, Geographisk, physico-economisk och historisk beskrifning öfwer Birckala socken uti Åbo höfdingedöme
 Harjula Kristiina, Unelma Pispalasta, 1992.
 Helenius Kyllikki, Pispala, Tampereen pääkaupunki, Tampere 2001.
 Jarva Hilikka ja Valanto Sirkka, Pispala. Rakennetun ympäristön selvitys ja perusparannusohjeisto. TTKK. Arkkitehtuurin osasto. Raportti 69. 1979 Tampere
 Juuti Petri, Katko Tapio, Ernomanen vesitehras, Tampere 1998
 Kaukovalta K.V. Jaakkola K. Sorila Aug. Pirkkalan historia, Tampere 1934
 Louhivaara Maija, Tampereen kadunnimet, Tampere 1999.
 Matisto Arvo, Virkkala Kalevi, Tampereen seudun geologia, Porvoo 1964
 Salo Kirsti, Patjas Sakari, Pispalan 20. vuosisata, Tampere 1999
 Tampereen historia I, 1988
 Tikkanen M, Seppä H, Post-Glacial history of Lake Näsijärvi, Finland and the origin of the Tammerkoski Rapids. Fennia 179:1, 2001
 Voionmaa Väinö, Tampereen historia I, 1929.

Lehdet:

- Tammerkoski, Uuno Pihlajamäki, artikkeli, Tahmelan lähde tuotannon palveluksessa, 1944:1
 Tammerkoski, Pispalan vesijohtolaitos, oma apu auttoi eteenpäin. 1962: 6
 Tammerkoski, Olavi Koivisto, Tahmelan lähde harvinainen luonnonmuodostelma, 1976:9-10
 Tammerkoski, Olavi Koivisto, Lorisevan puisto, 1984:1.
 Tammerkoski, Tyko Varto, 1945

Tutkimukset:

- Arkeologinen inventointi, Jouko Räty 1971, Kulttuuriympäristöyksikkö
 Arkeologinen inventointi, Teija Nurminen 1994, Kulttuuriympäristöyksikkö
 erilaisia veden laatua koskevia raportteja, Kulttuuriympäristöyksikkö

Kartat:

- Peruskartta, karttalehti 2123 09
 ns.Ahoniuksen kartta, Tampereen kaupunki, kaupunkimittauksen arkisto
 Pispalan asemakartta 1936. Tampereen kaupunginkirjasto, Pirkanmaan kokoelma
 Pohjois-Pirkkalan kartta 1927, 1: 20 000. hyllykkö 2 Da 29, TKA
 Isojakokartta: Daniel Hall 1783, Jyväskylän maanmittauslaitoksen arkisto
 Puistosuunnitelma, Tahmelan lähde, 1979. Tampereen kaupunki

Valokuvat:

- Vapriikin valokuva-arkisto, Tampere
 Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikkö, Tampere

Informantit

Tietoja ovat antaneet: Marjaana Tuoriniemi, Tampereen kaupunki, Yhdyskuntapalvelut, vihersuunnittelu.

TIIVISTELMÄ, HISTORIA JA NYKYMITAT

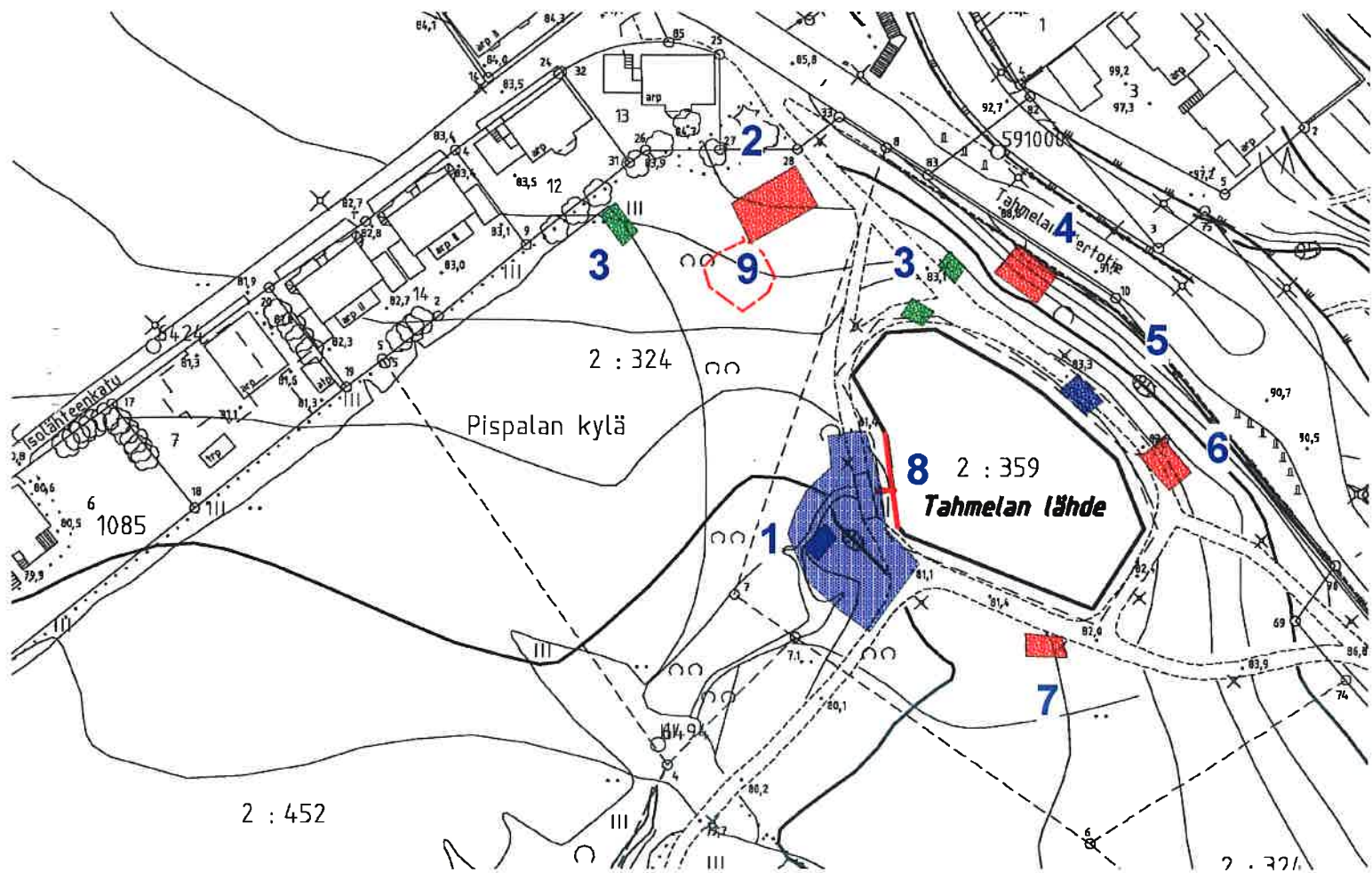
-1870	luonnontilainen
1870-1	myllyrakennus
1891-1905	mylly, pienteollisuutta, lähteen patoaminen
1905-1970	vesilaitos, Pispalan vesiosuuskunta 1907-1962
1970-1 -	puistoalue, Lorisevan puisto

vuonna 2006

Tahmelan lähde 80,90 mpy.

Pyhäjärven pinnan keskiarvo 76,90 mpy.

Lähteen mitat ovat n. 28x44 metriä, pinta-ala n. 972 neliötä ja vettä lähteessä on 1154 kuutiota.

Tahmelan lähteen historiallisia rakenteita

Kartta Jari Heiskanen, 2006.

Värikoodit punainen = asuinrakennuksia
 sininen = elinkeinotoimintaan liittyneet rakennukset
 vaaleampi sininen rasteri = myllytoimintaan liittyneet rakenteet
 vihreä = talousrakennukset

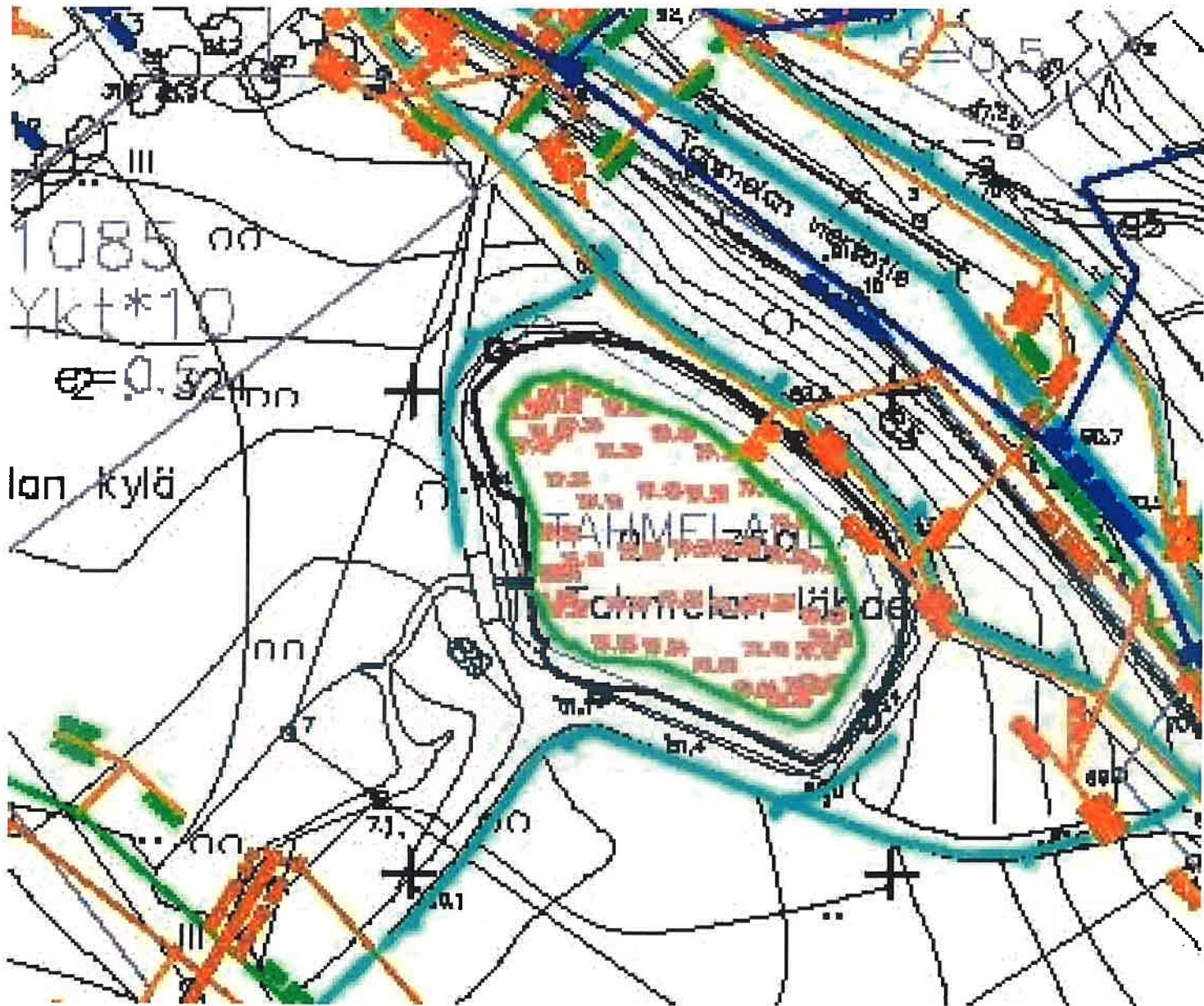
TAHMELAN LÄHTEEN HISTORIALLISTIA RAKENTEITA

Vuonna 1930 lähteen ympärillä olivat 1, 2, 3 (ei rantarak.) 4, 5, 6 ja 7. Vuonna 1960 rakennuksista olivat jäljellä 1, 2 ja 5. Puistoksi muuttumisen jälkeen kaikki paikalla olleet rakennukset on purettu.

1. MYLLYRAKENTEITA 1870-1960-l. Karttaan on merkitty tummemmalla vuonna 1930 paikalla olleen rakennuksen. Laajempi rajaus kattaa muut vastaavan tyyppiset.

2. ASUINRAKENNUS August Koivusen rakennuttama asuinrakennus,. Rakennettu 1890-luvulla, purettu ilmeisesti 1980-luvulla. Koivusen jälkeen rakennukseen muutti Tuomas Laaksonen perheineen. He asuivat talossa vuosina 1905-16, jonka jälkeen talossa asui Pispalan ensimmäinen esikaupunkipappi A.R. Wellroos. Talossa toimi myös Ahjolan vapaaopisto vuosina 1936-40. Purettu 1970/80-luvulla.
3. TALOUSRAKENNUKSIA. Liittyivät Koivusen asuinrakennukseen. Rannassa olleet ovat rakennettu 1900-luvun vaihteessa. Ne ovat purettu jo viimeistään 1920-luvulla. Koivusen asuinrakennuksen länsipuolella ollut rakennus oli vielä 1930-luvulla pystyssä, rakennusaikaa ei tunneta.
4. ASUINRAKENNUS Rakennettu mahdollisesti 1920-luvulla ja purettu 1950-luvulla.
5. Vesiosuuskunnan pumppurakennus. Rakennettu 1920-luvulla, korotettu 1950-luvulla ja purettu 1970-luvun loppupuolella.
6. ASUINRAKENNUS, Rakennettu 1890-luvulla, purettu 1930-luvulla. Rakennus toimi vesilaitoksen koneenhoitajan asuntona. Ensimmäinen hoitaja oli Nieminen ja häntä seurasi vuonna 1927 Kaarlo Alava. Hän asui perheineen muutaman vuoden kamarin ja keittiön käsittävässä rakennuksessa. Rakennus jäi autioksi ja purettiin ilmeisesti ennen sotia.
7. Tuntematon rakennus. Lähteenä on käytetty vuoden 1930 karttaa.
8. BETONIRAKENTEITA Tukimuuria uusittiin vuonna 1994. Vanhempaa betonirakennetta on säilynyt lähteen reunassa laskuojan pohjoispuolella. Eteläpuolella on pieniä osia puurakenteesta. Laskuojan paikka on vaihdellut eri aikoina.
9. OMENAPUITA Koivusen asuinrakennuksen vieressä olevat omenapuut ovat säilyneet. Paikalla voi olla muutakin kulttuurikasvillisuutta. Asiaa ei voitu todeta olosuhteiden vuoksi.

OTE TAMPEREEN KAUPUNGIN YHTEISJOHTOKARTASTA (YJK)

Sähkö = turkoosinsinistä
 sadevesiviemäri = ruskea
 vesijohto = tummansininen
 jätevesiviemäri = tummanvihreä
 kaukolämpö = vaaleanvihreä leveä tai kaksoisviiva.

TAHMELAN LÄHDE VALOKUVISSA

Vapriikin kuva-arkisto, kuvaaja Eelis Rikala 1890-luku.

Vanhimpia kuvia Tahmelan lähteestä. Kuva on mahdollisesti otettu niihin aikoihin kun Koivunen patosi lähteen.

Vapriikin valokuva-arkisto, kuvaaja Richard Thulè, ajoittamaton.

Kuvassa pieni asuinrakennus, jonka kerrotaan toimineen vesilaitoksen hoitajan asuntona 1930-luvun alkuun saakka.

Vapriikin valokuva-arkisto, kuvaaja Richard Thulè, ajoittamaton.

Kuvassa näkyy lähellä laskuojaa ollut puurakennus, keskellä näkyy Koivusen asuinrakennus ja etualalla padon vanhaa puista tukimuuria. Kuvattu todennäköisesti 1900-luvun vaihteessa. Lähteessä on lisäksi pieni laiturirakennelma. Koivusen sanotaan vuokranneen hetken aikaa myös pyykkilaituria.

Vapriikin kuva-arkisto, Axel Tammela 25.3.1911.

Kuvassa näkyy Koivusen rakentama asuinrakennus ja siihen liittyneet kaksi pientä talousrakennusta. Kuva on otettu kaakkoiskulmalta.

Vapriikin kuva-arkisto, kuvaaja J. Kangas 1952.

Vapriikin kuva-arkisto, kuvaaja Salokangas, ajoittamaton.

Kuvassa näkyy Koivusen mylly/tehdasrakennus ja puurakenteista tukimuuria.

Vapriikin kuva-arkisto, kuvaaja Yrjö Vilen 1939.

Pumppurakennus, Tahmelan viertotie ja äärimmäisellä vasemmalla näkyy lähteen ja tien välissä ollut asuinrakennus

Tahmelan lähde sotien jälkeen, om. Pekka Kouvo.

Lähde 9.4.2006 eteläpuolelta. Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikkö, kuvaaja Jari Heiskanen.

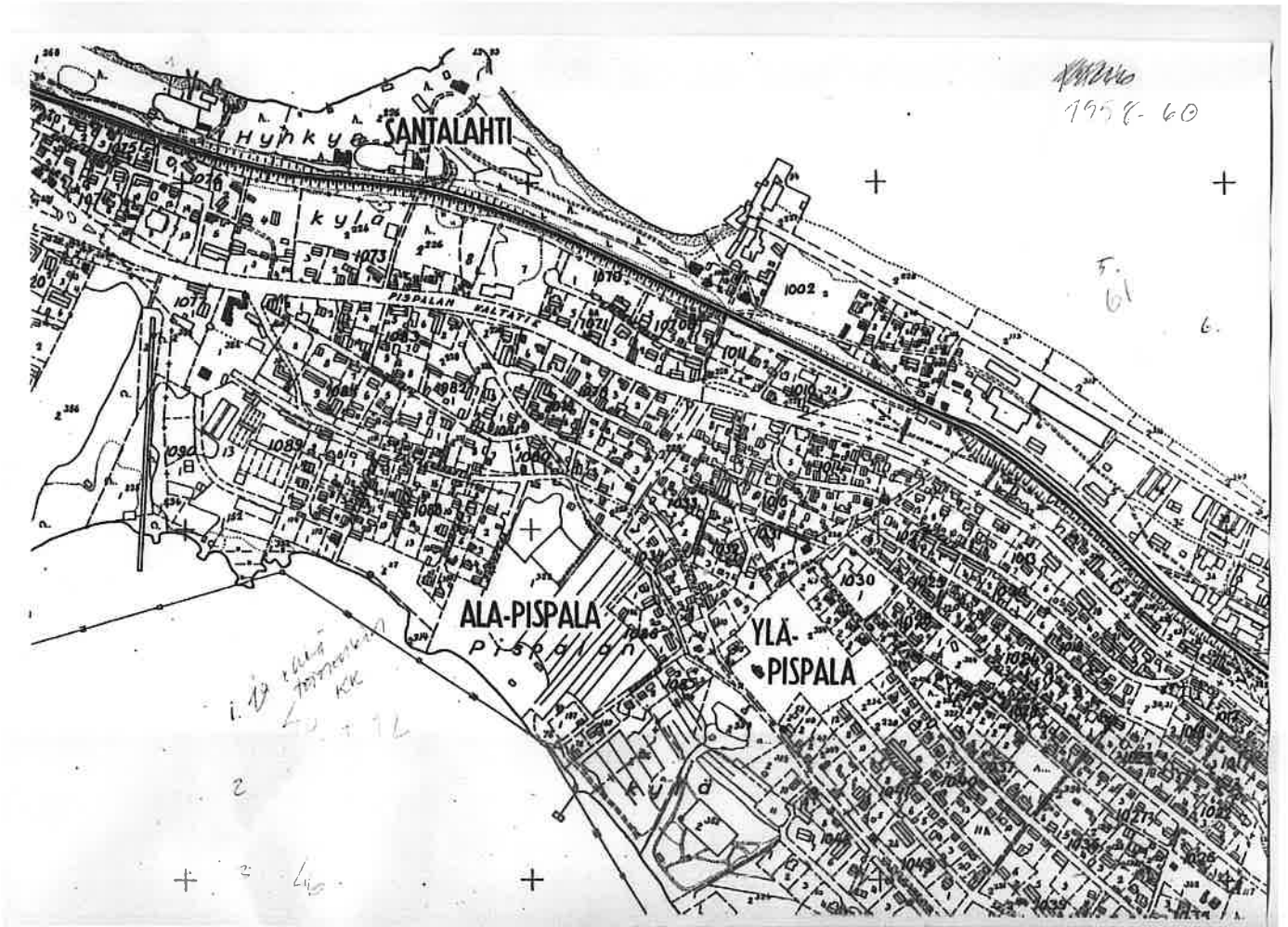
Lähde 9.4.2006 kaakosta. Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikkö, kuvaaja Jari Heiskanen.

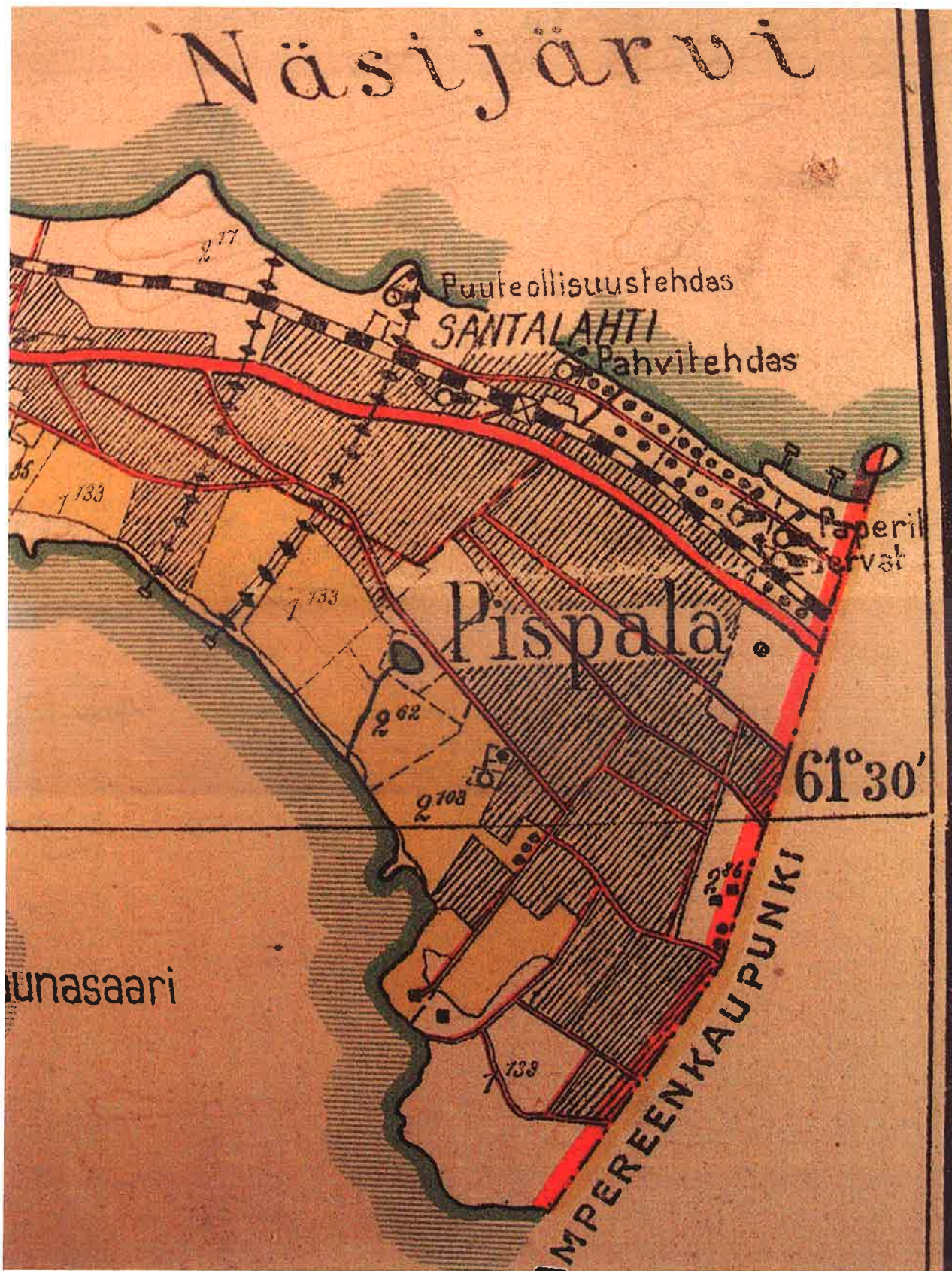
Lähteen laskuoja 9.4.2006. Pirkanmaan maakuntamuseo, Kulttuuriympäristöyksikkö, kuvaaja Jari Heiskanen.

Pispalan vesisäiliö, Vapriikin valokuva-arkisto, kuvattu maaliskuussa 1937.

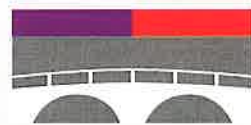

Pispalan kartta 1958-60

Suurennos Pohjois-Pirkkalan kartasta 1927

0
2
3

PIRKANMAAN **M**AAKUNTAMUSEO

PIRKANMAAN MAAKUNTAMUSEO
KULTTUURIYMPÄRISTÖYKSIKKÖ

0
1
2
3